

KALENTERIMAAILMAN KUULUMISIA No 17 ★ Kevät 2006

KALENTERIKENTTÄ PIRSTOUTUU

RIIMUSAUVA
– ALMANAKAN
EDELTAJÄ S. 2

VIIKONPÄIVILLE
OMAT SYMBOLIT
S. 4

OIKAISU

Viime lehtemme ensimmäisellä sivulla olivat toimitukselta menneet kesät ja talvet sekaisin. Hakasuluissa olevat sanat olivat vaihtaneet paikkaa. Turussa aurinko olisi etelässä tietysti kesällä klo 12.31 ja talvella 11.31. – Lehtemme verkkoversiossa sanat olivat oikein.

Suomalaisten pöydille ja seinille ilmestyi vuodenvaihteessa suunnilleen sama määrä uusia kalentereita kuin aikaisempina vuosina, yhteenlaskettuna ehkä 17 miljoonaa kappaletta – yli kolme kalenteria tai allakkaa henkeä kohti. Vaikka kalenterien kokonaismäärä on jo pitkään pysynyt suunnilleen muuttumattomana, kalenterikenttä on jatkanut vähittäistä pirstoutumistaan. Joitakin suuripainoksia kalentereita on jäänyt julkaisematta, ja niiden tilalle on voinut tulla useita pienempipainoksia kalentereita.

Esimerkiksi almanakkatoimiston asiakkaiden lukumäärä kohosi jonkin verran edellisvuodesta, mutta asiakkaiden tekemien kalenterien yhteinen painosmäärä hitusen laski. Painokset olivat siten keskimäärin aiempaa vähän pienempiä. Kalenterien julkaisijoina oli entistä enemmän pieniä seuroja, leirikoululaisten vanhempia tai pikkuyrityksiä.

Kalenterikentän hajoamiseen vaikuttaa myös yksittäiskalenterien yleistymisen. Almanakkatoimiston kasvava asiakasryhmä ovat valokuvakauppiat, jotka tekevät omille asiakkailleen henkilökohtaisia kalentereita. Yksi mummulle, toinen kummille, painos kaksi kappaletta. Tekniikan kehittyessä yhä pienemmät painokset ja yksittäin räätälöidyt kalenterit jatkavat leviämistään.

Kun mummulle annetaan lahjaksi kuvakalenteri omista lapsenlapsista, ei hän tarvitsekaan enää tarjouskaupasta ostettua maisemakalenteria. Näin kalenterien kokonaismäärä pysyy samana, mutta suuret painokset leikkautuvat hiljalleen pienemmiksi. ☺

SCA Hygiene Products

Kalenterimaailman kuulumisia ISSN 1455-8823
Almanakkatoimiston tiedotuslehti ilmestyy 2 kertaa vuodessa
Vastaava toimittaja Heikki Oja
Julkaisija Helsingin yliopiston Kehityspalvelut Oy,
Yliopiston almanakkatoimisto
PL 14 (Kopernikuksentie 1), 00014 Helsingin yliopisto
Puh. (09)1912 2942 Faksi (09)1912 2917
Sähköposti almanakka@helsinki.fi
Internet <http://almanakka.helsinki.fi>
Tekstin lainaaminen on sallittua jos lähde mainitaan.

RIIMUSAUVA – ALMANAKAN EDELTÄJÄ

Viime vuonna juhlittiin suomenkielisen almanakan kolmea vuosisataa. Almanakan käyttäminen vaati aikoinaan kansalta uudenlaisten kirjainten ja numeroiden lukutaitoa, niin kuin kaikki Seitsemän veljestä -kirjaa lukeneet muistavat.

Jo ennen latinalaisten aakkosten lukutaitoa oli suomalaisilla kuitenkin kalenteri, jota he osasivat "lukea". Yleisnimityksellä näitä varhaisempia, puuhun kaiverrettuja kalentereita kutsutaan riimusauvoiksi. Pitkä, kapea, monikulmainen keppi tai sauva oli niiden tavallisin muoto, joskin kalentereita on toisinaan kaiverrettu mihin tahansa sopivaan pintaan; luunpalaan, ruutisarveen, puurasioihin, jopa työkalujen varsiin.

Riimusauvan kalenteri koostuu riimuista, jotka eivät tässä käytössä muodosta sanoja, vaan toimivat eri päiviä merkitsevinä symboleina. Sauvan käyttäminen vaati logiikan ja peruslaskutaidon ymmärtämistä, mutta ei edellyttänyt riimukirjoituksen lukutaitoa tai vieraan kielen osaamista.

Riimusauvoja eli kalenterisauvoja käyttivät monet kansat Pohjois-Eu-

SUOMEN KANSA ALKOI KÄYTTÄÄ PAPERISTA ALMANAKKAA 1700-LUVULLA. SITÄ ENNEN AIKAA SEURATTIIN PUISISTA RIIMUSAUVOISTA, JOIHIN OLI KAIVERRETTU KOKO VUODEN KALENTERI, KIRKOLLISET JUHLAPÄIVÄT JA KUUN MERKIT.

roopan alueella. Yleisimmin ne tunnetaan Ruotsista, Suomesta, Norjasta ja Tanskasta. Joka kylässä lienee ollut ainakin yksi riimusauvan haltija.

Uppsalan piispa Olaus Magnus kirjoittaa 1500-luvulla suomalaisten isien ja äitien opettaneen riimusauvan käytön tyttärilleen ja pojilleen. Myös ensimmäisessä suomenkielisessä almanakassa (1705) kerrotaan kansan osaavan käyttää riimusauvaa. Kalenterin käytön tärkeydestä kertoo sekin, että vuonna 1684 Kaarle XI myönsi riimusauvan tekijöille ja sen käytön opettajille vero- ja asevelvollisuusvapauden.

Varhaisimmat riimukalenterit tun-

netaan Tanskasta 800-luvulta. Suomessa niiden käytön arvellaan alkaneen noin 1200-luvulla.

Riimusauvoissa oleva kalenteri on sama mitä nykyäänkin käytämme – Julius Caesarin luoma 365 päivää ja karkauspäivän sisältävä "juliaaninen kalenteri", jota Paavi Gregorius keskiajan lopulla tarkensi ja jota sen jälkeen alettiin kutsua "gregoriaaniseksi kalenteriksi".

Vuoden pyhät ja juhlat tosin ovat vuosisatojen aikana muuttuneet roomalaisista ensin kristillisiksi, sitten katolilaisista luterilaisiksi, ja kalenteriin on lisätty aina kunkin seudun paikallisia juhlia. Lisäksi monien juhlien päivämäärää on vuosisatojen kuluessa muutettu.

Riimusauvassa on useimmiten kaksi pitkää riviä kalenterimerkkejä. Tavallisesti vuosi alkaa sauvan kahvasta, kulkee sauvan kärkeen asti ja jatkuu sauvan toisella puolella jälleen kahvasta.

Keskimmäisellä rivillä on yhteensä 365 riimua. Näitä vuoden päivien riimuja on seitsemän erilaista. Kunkin riimu on vuorollaan niin kutsuttu "sunnuntaikirjain", eli se tarkoittaa tiettyä vuonna sunnuntaipäivää. Sunnuntaista laskemalla saa-

Kaksi riimusauvaa Museoviraston kokoelmista. Ylempi, vuosikymmenien käytössä tummaksi patinoitunut sauva, on tyyppinen riimusauvamalli, joka oli yleisesti käytössä Suomessa ja Skandinaviassa satoja vuosia. Sauvan pituus on 110 cm. Alempi sauva on uudempaa tekoa. Siinä kalenterimerkit on kaiverrettu kävelykeppiin. Koulutetun väestön piirissä kalenterisauvaa ruvettiin 1700-luvulla pitämään statussymbolina, ennen kuin almanakan yleistyessä sauvat jäivät kokonaan pois käytöstä. Kävelykeppisauva on muuten koko museoesinekokoelman ensimmäinen esine eli numero 1. (Kuva Markku Haverinen, Museovirasto)

Yllä yksityiskohtia vanhemmasta sauvasta. Kädensijassa on kuun kierron 19 eri riimun käyttöjärjestys. Kahvan tyvestä luetaan merkkejä oikealta vasemmalle. Merkit alkavat joulusta. Ensimmäisen päiväriimun yläpuolella on joulupäivän merkki, seuraavien 26., 27. ja 28.12. Sitten seuraavat tammi- ja helmikuun merkkipäivät noin 10.2. asti. Kynttilänpäivä 2.2. on merkitty makaavalla kyntteliköllä (kamman kaltaisella merkillä). Alarivissä ovat kuun kultaiset luvut.

Alakuvassa uudempaa sauvaa vuoden alusta maaliskuun alkuun asti. Sauvaa luetaan vasemmalta oikealle. Ympyrässä on päivän ja yön kesto tunneissa pikkuviivoilla, sitten tammikuun merkkipäivät. Nurin oleva juomasarvi merkitsee joulun ajan päättymistä, pääkallo talven kylmintä päivää jne. Seuraavassa ympyrässä ovat helmikuun tunnit. Alarivissä ovat kultaiset luvut. (Kuvat Markku Haverinen, Museovirasto)

daan muut viikonpäivät.

Karkauspäivän nimi tulee juuri riimusauvasta. Kun helmikuun 23. päivän jälkeen lisättiin karkausvuonna yksi päivä, tehtiin se yksinkertaisesti laskemalla sama riimu kahteen kertaan. Kun pysyttiin esimerkiksi keskiviikkoa tarkoittavassa riimussa kaksi päivää, pääsi torstaita tarkoittava seuraavana vuorossa oleva riimu "karkuun", ja kun siihen karkauspäivän jälkeen sitten siirryttiin, oli sen viikonpäivämerkitys muuttunut perjantaisiksi. Näin myös sunnuntaita tarkoittava kirjain muuttui.

Koska viikonpäivät olivat symboleja, voitiin samaa riimusauvaa käyttää vuosisadasta toiseen – se oli aina ajan tasalla.

Myös merkkipäivä-nimitys juontee riimusauvoista: Keskimmäi-

sen rivin yläpuolella oli tärkeiden päivien kohdalla erilaisia merkkejä ja symboleja. Esimerkiksi Pietarin päivän riimun (29.6.) yläpuolella on avaimen kuvio, Marian päivinä auringon symboli, juhannuksena auringon tai lehväoksa, jouluna kuusi tai auringon alla oleva risti. Päivä, jonka kohdalla kalenterissa oli merkki, oli siis merkkipäivä. Jokainen kaivertaja teki omanlaisensa merkit, eli niiden muoto vaihtelee paljon.

Tarkimmissa riimusauvoissa oli jo varhain myös uuden kuun syntymää ilmoittavat 19 erilaista riimukirjainta, joista kukin oli voimassa vuoden kerrallaan. Alimmassa rivissä ovat kuun riimut eli "kultaiset luvut" toistuvat kukin 29 ja 30 vuorokauden välein, muodostaen näin kuun vaiheiden 29,5 vuorokauden kier-

ron. 19 vuoden kuluttua kuu syntyy jälleen samoina päivinä, joten myös nämä merkit olivat voimassa vuosisadasta toiseen.

Kirkko käytti kultaisten lukujen järjestelmää määrittääkseen pääsiäisen paikan. Sen lisäksi, että osasi ajoissa pitkien matkojen takaa laskiais-, pääsiäis- ja helluntaikirkkoon, kansa hyötyi kuun merkeistä myös siten, että monet työt ennen vanhaan ajoitettiin joko kasvavan tai vähenevän kuun mukaan.

Vuosisatojen ajan kansaa palvellut riimusauva vaihtui almanakkaan vähitellen 1800-luvun puoliväliin mennessä. Nykyään kalenterisauvoja voi ihaila monissa museoissa. ☺

Anne Pöyhönen
anne.poyhonen@ylakuu.com

VIIKONPÄIVILLE OMAT SYMBOLIT

KUN VIIKONPÄIVÄT ON
MERKITYY SYMBOLEIN,
PELKKÄ VILKAISU RIITTÄÄ.

Kokkolalainen Antti Välikangas on kehittänyt viikonpäiville toisistaan helposti erotettavat symbolit, joiden käyttö niin kalentereissa, tuotannossa kuin pakkauksissakin tehostaa työskentelyä ja vähentää virheiden määrää. Idea yksinkertaiseen viikonpäivien merkintään lähti käytännön tarpeesta. "Työskennellyni 30 vuotta tuotannossa ja asiakaspalvelussa huomasi, että päivämäärien lukeminen työlistoista oli aikaa vievää ja vaivalloista", Välikangas kertoo. GraphiTime-symbolien merkittynä päivämäärät ja toimitusviikot näkyvät yhdellä silmäyksellä ja samalla hahmottuu myös monesti tärkein eli viikonpäivä.

Huomattuaan tarpeen viikonpäivien yksinkertaiseen merkitsemiseen Välikangas keskusteli keväällä 2002 ideastaan Helsingin yliopiston almanakkatoimistoa johtavan dosentti Heikki Ojan kanssa. Välikangas kysyi Ojalta, onko viikonpäiville olemassa omia symboleita. Ei kuulemma ollut, vaikka Ojankin mielestä joskus olisi tarvittu. Oja kuitenkin kertoi, että ennen kirjapainotaidon kehittämistä viikonpäivillä oli ollut symboleina planeetat. Välikankaan idea viikonpäivien symboleista perustuu logiikkaan, jossa symbolin kulmien lukumäärä kasvaa viikonpäivien edetessä. Viikon poikkeava aloituspäivä eri puolilla maailmaa otettiin huomioon valitsemalla sunnuntain symboliksi ympyrä.

Välikangas hankki vuoden ajan lisätietoa viikonpäivien merkitsemi-

Hannu Nousiainen ja Eeva Välikangas esittelevät viikonpäiväsymboleilla merkittyjä tuotteita. (Kuva Michael Neunstedt)

sestä eri kulttuureissa, ja viikonpäiviä kuvastavat symbolit saivat lopullisen muotonsa ja tavaramerkin. GraphiTime-symboliikan kehittämisessä keskeiselle sijalle asetettiin käytännöllisyys, helppous ja kansainvälisyys. Yksinkertaiset, geometriset symbolit otettiin heti käyttöön Kirjapaino Antti Välikangas Oy:ssä, jossa symbolit nykyisin edistävät tehokkuutta niin tietokoneohjelmissa, tulosteissa kuin muussakin tuotannonohjauksessa.

Symboliikka vastaa kansainvälistyvän maailman asettamiin haasteisiin, sillä merkinnät ovat kansallisuudesta riippumatta jokaisen helposti ymmärrettävissä. Välikankaan mukaan symboliikan mahdollisuudet eivät rajoitu pelkästään toimisto- ja tuotantotyön tehostamiseen. "Symboliikka toimii niin elintarvikepakkausissa, sanomalehdissä, ka-

Kalenteriviikon 20 torstai symbolimuodossa.

lentereissa kuin muistilapuissakin", hän kertoo. Symboliikalle on haettu patentti ja se on kansainvälisesti tavaramerkkisuojattu. Symboliikan hyödyntämismahdollisuudet ovat laajat, ja uusia käyttäjiä sekä sovel-luskohteita onkin viime aikoina löytynyt runsaasti. Idea on saanut erityisen hyvän vastaanoton ulkomailla ja sovellusten kartoitukset esimerkiksi Pohjois-Afrikassa on aloitettu.

GraphiTime keskittyy immateriaali- ja lisenssioikeuksien myyntiin ja etsii jatkuvasti pilottiyhteyksiä sekä uusia käyttösovellutuksia symboliikan hyödyntämiseksi. ☺

Pekka Räisänen
pekka.raisanen@graphitime.com